

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ ПОНЕВОЛЕНИХ СУБ'ЄКТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуті особливості вербалізації травматичного досвіду колонізованих суб'єктів у художньому дискурсі.

Ключові слова: вербалізація, постколоніальне письмо, художній дискурс, мова імперії, стратегії, травматичний досвід.

В статье рассмотрены особенности вербализации травматического опыта колонизированных субъектов в художественном дискурсе.

Ключевые слова: вербализация, постколониальное письмо, художественный дискурс, язык империи, стратегии, травматический опыт.

The article deals with the peculiarities of verbalization of the colonized subjects traumatic experience in literary discourse.

Key words: verbalization, postcolonial writing, literary discourse, the language of the empire, strategies, traumatic experience.

У сучасному глобальному світі проблема мирного співіснування націй, держав та етносів усе ще залишається невирішеною. Е. Саїд зазначав із цього приводу, що не треба робити вигляд, ніби моделі гармонійного світового порядку вже у нас в кишені [1: 57]. Складність ситуації обумовлена, на думку вченого, передусім ідеологією трайбалізму, що подрібнює суспільства, роз'єднує народи, сприяє жадібності, кривавим конфліктам та банальним утвердженням меншинної етнічної чи групової окремішності [1: 57]. У той же час мало уваги звертається на вивчення інших мов і культур, зокрема тих, що були представлені у кривому дзеркалі імперіалізму як менш вартісні чи менш розвинуті. Спадщина імперіалізму поставила на порядок денний одне з найважливіших питань – спосіб зображення та інтерпретації досвіду колишніх колонізованих націй, народів й ідентичностей.

Контекст постколоніалізму активізував своєрідну революцію у західній системі знання. Адже на порядку денному постали проблеми мови та її здатності артикулювати різні досвіди, ідеології та процеси формування особистої/колективної суб'єктності, а також осмислення поняття культури та її співвіднесеності з ідеологією. Дистанціювання від західних історіософських конструкцій, локалізованих у межах євроцентристського проекту, і пошук нових шляхів та методів пізнавальної практики визначають основну стратегію постколоніальних студій, де здійснюється осмислення сучасності та історичного минулого. У їхній (студій) парадигмі колоніальна алієнація, мімікрія та гібридність функціонують як основні форми досвіду поневоленних суб'єктів. В українському науковому просторі вивчення постколоніальної словесності та ситуації в цілому налічує незначну кількість праць, де увага звернута на оприявлення досвіду тоталітаризму та поневолення в українській словесності. В англomовному світі постколоніальні студії вже тривалий час займають пріоритетну позицію. Відтак наукове осмислення, прописування ситуацій (пост)колоніалізму у художньому дискурсі є важливим завданням сучасної філології. Вивчення текстових стратегій постколоніального письма у контексті вербалізації травматичного досвіду поневоленних суб'єктів у художньому постколоніальному дискурсі і становлять **актуальність і мету** поданої для розгляду статті.

Постколоніальна ситуація спровокувала неоднозначні погляди серед науковців щодо колоніалізму. З одного боку, у низці досліджень звучать звинувачення європейців у негараздах колишніх колоній, з іншого – наявна перспектива, де проблеми підкорених пояснюються їхньою власною недалекоглядністю [2]. Осмислення трагедійності колоніального досвіду спричинило “риторику обвинувачення”, яка стала першою реакцією визволених народів та їхньою відповіддю імперії. Проте згодом інтелектуали та митці постімперського світу розпочали перехід від “культури опору” (Е. Саїд) до відновлення та конструювання власної ідентичності на засадах діалогу з расовим, етнічним, класовим, гендерним Іншим. Безперечно актуальним залишається завдання вербалізації травматичного досвіду поневоленних суб'єктів з метою відновлення їхнього повноцінного функціонування у глобалізованому світі, а також пізнання їхнього світосприйняття. Вивчення та дослідження наративів й історій підкорених націй і народів сприяє конструюванню багатоликої картини світу, подоланню ворожнечі між оксидентальним та орієнтальним типами світорозуміння.

Ситуація постколоніалізму відкрила простір для оприявлення в художньому дискурсі досвіду та світовідчуття поневолених націй, етносів та народів. Крім того, відбулася деструкція бінарної опозиції Схід/Захід, а відтак і визнання взаємозалежності та взаємодії різних культур [3]. Деколонізація сприяла вербалізації маргінальних наративів та невідомих історій, мапування нових локусів, функціонування знання та контр-знання. Очевидним став і той факт, що колоніалізм не минув безслідно як для колоній, так і для імперій. У постколоніальному світі література збагатилась не лише голосами колишніх колонізованих, але й ревізією імперських канонічних текстів та трансформаціями у письмі західних митців.

Постколоніальна літературна теорія компенсує неспроможність західної критики “адекватно й повноцінно пояснити складнощі та розмаїття автохтонних культур, що присутні в постколоніальних текстах” [4: 36]. Як стверджують теоретики постколоніалізму, самі європейські теорії виникли на ґрунті певних культурних традицій, які часто помилково вважались “універсальними”. Теорії стилю та жанру, твердження про спільні риси мови, епістем та ціннісних систем радикально проблематизуються у практиках постколоніального письма. Політичний та культурний моноцентризм, що визначав ситуацію імперіалізму й колоніалізму, обумовив і відповідну систему репрезентації. Виникнення автохтонних теорій як реакція проти тривалого панування однієї системи цінностей, сприяло вербалізації особливої національної та регіональної свідомості [4: 188]. Довготривале витіснення підпорядкованих культур на маргінес спричинило дестабілізацію опозиції центру та периферії. На думку теоретиків постколоніалізму, явище децентралізації та плюралізму, що характеризує постструктуралістську ситуацію в Європі, перед тим оприявилось у постколоніальному дискурсі [5; 6]. Завдання постколоніальних студій полягає в дослідженні розвитку дескриптивних моделей письма, ролі мови в формуванні особливої дискурсивної практики, а також взаємодії постколоніального типу письма з соціальними та матеріальними практиками колоніалізму. Постколоніальні студії нерозривно пов’язані з мультикультурною ситуацією сьогодення, адже їхня компаративна методологія передбачає гібридний та синкретичний погляд на сучасний світ [7: 228–241].

Тексти письменників постколоніальних спільнот та їхня інтерпретація спрямовані на те, щоб розкрити дискурсивні утворення та ідеологічні впливи, що присутні в такому письмі. Звідси прочитан-

ня конкретних текстів дає змогу ідентифікувати основні теоретичні напрямки розвитку постколоніальних студій [4: 82], виокремити у художніх текстах постколоніальних письменників стратегії їхнього письма. Попри те, що постколоніальні письменники походять з різних частин світу, а отже, належать до різних культурних парадигм, їхня творчість позначена досвідом поневолення. При цьому зусилля постколоніальних письменників спрямовані на руйнування усталених стереотипів та образів, що були сформовані імперською владою.

Основна функція мови як медіуму влади вимагає того, що постколоніальне письмо визначається через заволодіння мовою центру і тоді зміщенням її у дискурс, який адаптований до колонізованого простору [4: 37]. Відтак у художніх текстах постколоніальних письменників очевидними є **дві стратегії**: 1) *заперечення привілейованого статусу мови центру* (наприклад, англійської); 2) *привласнення або перебудова мови центру*, тобто процес надання їй нового значення.

У випадку **заперечення** привілейованого статусу мови центру маємо справу з відмовою від категорій імперії, її естетики, норм вживання мови. Креолізація мовного стандарту та її осмислення в постколоніальних лінгвістичних теоріях, зумовили перегляд самого поняття мови, зокрема традиційної постсосюрівської парадигми. Наприклад, у працях Н. Хомського головним предметом дослідження були ідеальний слухач та мовець, що проживають в гомогенному мовному середовищі [8: 45]. У той час як в процесі креолізації англійської мови очевидним стало те, що мова – це “людська поведінка і складається з того як люди діють, а не з теоретичних моделей” [8: 45]. Постколоніальна література, що включає тексти з несподіваним використанням мовного стандарту, змін мовних кодів, неологізмів та реалій, проблематизує поняття “англійська література”, натомість пропонує більш адекватне “англійські літератури”. У цьому контексті креолізована англійська вже не сприймається як периферійний варіант англійської. Таким чином, стверджують постколоніальні критики, мовні характеристики локалізовані у мовній практиці, а не в абстрактних структурах. Актуалізується взаємозалежність мови та ідентичності: самість людини визначається через її мовлення. Такий підхід є одним з способів заперечення структурування людського досвіду та світовідчуття відповідно до так званої “універсальної” (євроцентричної) епістемологічної системи. Утвердження та використання креолізованого варіанту мови передбачає й дестабілізацію опозицій та бінарної природи логоцентризму. Отже, постколоніальні тексти позначені не

лише відмінністю тем, змалювання локусів та характерів, але найперше використанням/запереченням мови імперії, чи дестабілізацією стандарту мови.

У випадку *привласнення або перебудови мови центру* мова використовується як спосіб вираження “тягаря” окремо взятого культурного досвіду [4: 38]. У такому разі на мову центру накладається синтаксис та граматики колонії, це сприяє передачі цілого світогляду колонізованого суб’єкта. Адже “мова існує не до факту і не після факту, а в самому факті. Очевидно, що мова конституює реальність: вона забезпечує умови, на основі яких ми говоримо про світ” [4: 43]. У тексті мова стає засобом конструювання конкретного світу та світобачення. Таким чином, включення діалектів у корпус стандартизованої мови зумовлює не тільки її власну реструктуризацію, але й видозміну світогляду реципієнтів тексту, що написаний з використанням трансформованої традиції.

У постколоніальному світі митець виступає як “архетипний етнограф”, який намагається передати локальний досвід засобами іншої культурної традиції. Індійський англійськомовний письменник Раджа Рао у передмові до свого роману “Кантапура” (1938) пояснює ситуацію привласнення так: “Розповідати — нелегко. Адже потрібно використовувати мову, яка не є твоєю власною, твоїм духом. Потрібно передати різні сторони та повороти думки, що виглядають спотворено в чужій мові. Я використав слово “чужа”, хоча насправді англійська не чужа для нас мова. Це мова нашого інтелектуального вишколу, подібно як колись були санскрит чи перська, але не нашої емоційної сутності. Ми всі безумовно — білінгви, багато з нас пишуть і рідною мовою й англійською. Однак ми не можемо писати так, як англійці. Ми не повинні. Також ми не можемо писати тільки як індійці” [9: VII]. Цим зумовлюється наявність та необхідність авторських зауважень, пояснень й короткого словника, що традиційно складають невід’ємну частину постколоніальних текстів. Вони складають тут “інтерпретативну територію”, куди вступає читач в своєму статусі Іншого. “Вторгнення” [4: 60] корінної культури в кроскультурні тексти оприявнюється, наприклад, використанням пояснення в дужках (‘he took him into his *obi* (hut)’). Такий прийом хоча й передбачає спрощене потрактування поняття чи реалії, одночасно вказує на відмінність між словом та його референтом. Розрив між ними “дає позитивний ефект”, адже через нього виражається ідентичність локального Іншого. Відтак слово колонізованого об’єкта функціонує не як носій

місцевого колориту, а як спосіб структурування реальності, вираження світобачення Іншого. Прикладом ще одного варіанту втручання/впливання етнографічного дискурсу в текст є використання конструкції типу “Як тут кажуть...” й подібних. От в уривку з оповідання австралійського письменника Генрі Лоусона читаємо: “Джим народився в Галгоні, у Новому Південному Вельсі. Як тут кажуть, саме ‘на’ Галгоні – і старі копачі все ще діляться спогадами перебування ‘на’ тому Галгоні – хоча запаси золота там уже давно вичерпались, і це місце було запиленим та покритим чагарниками маленьким містечком” [10: 162]. Ще одним способом введення відмінної культурної свідомості в текст є використання неперекладених слів. Такий прийом “не тільки сигніфікує відмінності між культурами, але й ілюструє важливість дискурсу в інтерпретації культурних концептів” [4: 63]. Неперекладене слово вказує на його ритуальну функцію в межах окремо взятої культурної парадигми та є особливим знаком постколоніальної літературної традиції. Названі вище способи сприяють вербалізації культурної відмінності, конституюють культурну дистанцію і в той же час вибудовують містки між різними культурами.

Проблема звільнення від чи привласнення мови колонії є одним з наріжних у постколоніальних студіях, але не єдиним. Іншим способом декларації своєї незалежності від центру в постколоніальному письмі є адаптація чи еволюція практик метрополії, серед них літературної теорії, ідеологічної чи епістемологічної системи. Усе це передбачає *зміщення* (re-placement) постколоніального тексту в бік периферійних, як для імперського дискурсу, площин. Саме така ситуація визначає для постколоніального митця подвійну роль: руйнівника пануючої традиції та творця нової. Мова стає медіумом, через який втілюється ієрархічна структура влади, а також медіумом, через який формуються концепти “правди”, “порядку” та “реальності” [4: 7]. І лише за умови існування потужного й ефективного постколоніального голосу можливо зруйнувати імперську систему як таку.

У контексті дослідження вербалізації травматичного досвіду поневолених суб’єктів у художньому постколоніальному дискурсі звернемо особливу увагу на проблему здатності ресурсів мови колонізатора зобразити, передати, описати місцевий локус. Розрив, що відкривається між досвідом місця та мовою, яка здатна описати його, складає невід’ємну рису постколоніальних текстів. Цей розрив трапляється з тими, ресурсом чиєї мови неможливо описати нове місце, чи з тими, чия мова систематично знищувалась уярмленням, або ж з тими, чия

мова вважалась непривілейованою через насадження мови колонізатора [4: 9]. Йдеться про породження імперіалізмом глибокої лінгвістичної альєнації. Для творів письменників, що використовують рідну мову для опису чужого/набутого середовища, характерними є теми альєнації, пошук “дому”, фізичної та емоційної конфронтації з “новим” навколишнім світом та його давніми, незрозумілими традиціями. Іншу ситуацію маємо зі завойованими спільнотами, наприклад, Індії чи Нігерії, де корінне населення було поневолене на власній території, а їхні письменники були змушені відмовитись від власних мовленнєвих структур та навчитись передавати власні локуси чужою мовою, тобто зрєктися материнської мови на користь мови імперії. Для постколоніального митця виникає необхідність трансформувати мову, використати її у іншому, часто новому контексті, омовити через неї власний досвід. Таким чином, мова колонізатора трансформується, розширює свої межі через включення вербального світу Іншого.

Аналіз обраних нами романів Дж. Рис “Широкє Сарґасовє море” (Wide Sargasso Sea, 1996); Ч. Ачебе “Світ розпадається” (Things Fall Apart, 1958); В. Найпол “Напівжиття” (Half a Life, 2001), “Чарівні зерна” (Magic Seeds, 2004), що належать до постколоніального дискурсу, дає можливість стверджувати, що у процесі художнього моделювання дійсності постколоніальні письменники, вдаючись до низки стратегій та тактик, використовують та переформатовують мовний ресурс імперії для вираження травматичного досвіду колонізованих суб’єктів. Виходячи з того, що мова є одним з основних ресурсів, за допомогою якого імперія насаджує свою систему цінностей та ідеологію колонізованим суб’єктам, використання мови колонізатора в колишніх колоніях розглядається як продовження їхнього поневолення. Адаптація мови передбачає засвоєння структур мислення, світоглядних та моральних засад володаря. Одне з основних питань постколоніального письменства полягає у трансформуванні лексичних та синтаксичних мовних законів заґарбника з метою адаптації їх для вираження культурної автономії, травматичного досвіду та реартикуляції відновленої ідентичності.

Отже, важливим лінгвістичним аспектом постколоніальної літератури є збереження колориту та іманентних ознак місцевої культури при передачі чужоземною мовою. Лінгвістичний імперіалізм, що гомогенізує різноманітні культурні традиції, корелює зі світовими соціально-економічними процесами. Відтак часто постколоніальні письменники використовують креолізовану анґлійську з метою від-

творення мовних патернів, ритму та граматичних структур місцевого населення. Експериментування з мовою імперії через інкорпорування локальних образів, метафор та реалій суттєво змінює її саму. “Правильна англійська” (Standard English) поступається місцем фрагментованим, багаторівневим, та “одомашненій” англійській, за допомогою якої культурні маргінеси одержують можливість чинити опір імперії та вербалізувати свій травматичний досвід і особливості свого світорозуміння. Зауважимо при цьому, що нативізація та локалізація англійської мови породила феномен існування багатьох англійських мов. Звідси іманентною ознакою постколоніального письма є гібридність та бікультурність. Вони складають основний ресурс для моделювання художньої дійсності постколоніального світу і є перспективою подальших лінгвістичних і літературознавчих досліджень.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Саїд Е. Культура й Імперіялізм / Едвард Саїд: пер. з англ. К. Ботанова, Т. Цимбал. — К.: Критика, 2007. — 608 с.
2. Boehmer E. Colonial and Postcolonial Literature: Migrant Metaphors / Elleke Boehmer. — N. Y.: Oxford University Press, 1995. — 356 p.
3. Анастасев М. Немає Сходу й Заходу нема / Микола Анастасев, Михайло Озеров // Всесвіт. — 1981. — № 11. — С. 220–231.
4. Ashcroft B. The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures / Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin. — London: Routledge, 2002. — 283 p.
5. Hopkin J. Postcolonial Cultural Studies / John Hopkin // John Hopkin; Guide to Literary Theory and Criticism; Ed. by M. Groden, M. Kreiswirth. — N. Y.: Johns Hopkins University Press, 1993. — P. 581–587.
6. Spivak G. Ch. Tree Women’s and a Critique of Imperialism / Gayatri Chakavorty Spivak // Critical Inquiry. — 1985. — No12. — P. 243–261.
7. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / Пітер Баррі. — К.: Смолоскип, 2008. — 360 с.
8. Хомський Н. Роздуми про мову / Ноам Хомський: пер. з англ. О. П. Кошового. — Львів: Ініціатива, 2000. — 352 с.
9. Rao R. Kanthapura / Raja Rao. — Oxford: Oxford University Press, 1967. — 262 p.
10. Kiernan B. The Essential Henry Lawson: The Best Works of Australia’s Writer / Brian Kiernan. — Melbourne: Currey O’Neil, 1982. — 340 p.